

Honleányok Pesten – Tänzer Lilla növendékei és a reformkori lánynevelés

Maisch Patrícia

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Neveléstudományi Intézet Nevelés- és Oktatásméleti Tanszék, 7621 Pécs, Ifjúság
útja 11.

maischpatricia@gmail.com

Absztrakt: A 19. század első évtizedeiben a magyarországi lánynevelés kérdése politikai és nemzeti tartalommal telítődött. A „művelt anya” eszménye a nemzeti felemelkedés zálogává vált, ami életre hívta a házi nevelés mellett a lánynevelő intézetek rendszerét is. Jelen tanulmány a korszak egy meghatározó, ám eddig kevésbé kutatott színterét, Tänzer Lilla pesti lánynevelőjét, illetve annak növendékeit mutatja be. A kutatás középpontjában az intézet pedagógiai programja – az úgynevezett „kellemi nevelés” és a honleányi ismeretek átadása – mellett az ott tanult növendékek életpályájának rekonstrukciója áll. Az interdiszciplináris megközelítésű elemzés elsősorban egodokumentumokra (naplókra, levelekre, memoárookra) támaszkodik, mivel a nevelde működéséről és a kapcsolati hálóról szinte kizárólag ezek a személyes források tudósítanak. A vizsgálat rávilágít arra, miként váltak a nevelde növendékei a reformkor és a század második felének öntudatos honleányaivá, és hogyan segítették az egodokumentumok egy korábban rejtett mikrotörténeti narratíva feltárását.

Kulcsszavak: nőnevelés-történet, Tänzer Lilla, pályakép-rekonstrukció, nő történet

1. Bevezetés

A 19. század első évtizedeiben a nevelés, oktatás – s így a lánynevelés – kérdése is politikai töltetet kapott. A nemzeti öntudat erősítésének kívánalmával párhuzamosan megjelent az igény a lányok haladóbb szemléletű, a nemzeti érzemény keretein belül kialakítandó nevelésére, mely – figyelembe véve, hogy ez az időszak a magyar nyelvújítás évtizedeivel is egybeesik – a magyar nyelvű nevelést is előtérbe helyezi. A nőkérdés ugyan meghatározta a hosszú 19. század közéleti diskurzusát (általában időszakonként más-más területre fókuszáltnak), többek, így Pálóczi Horváth Ádám által már a 18. század végén megfogalmazott nézet, miszerint „könnyebb az éles, kicsinosított elméjű asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni” [1] – vagyis, hogy a művelt anya tulajdonképpen záloga a „nagy emberek” nevelésének, termékeny talajra hullott. Ez alapozta meg azt a szemléletet, mely a nők iskoláztatását a nemzet felemelkedésének eszközeként

látta. A nőnevelés és női művelődés hasznáról mindezzel együtt is igencsak éles disputa folyt a sajtóban az 1820-as években, utalva ezzel a Tudományos Gyűjtemény hasábjain zajlott első nyilvános hazai nővitára a század harmadik évtizedében [2] [3] [4]. Ugyanakkor ebben az időszakban már szélesebb rétegeknek nyílt lehetősége a magasabb műveltség elérésére, s a vidéki nemesség is egyre fontosabbnak vélte lánygyermekük neveltetésére figyelmet fordítani. Fontos megjegyezni, hogy teljeskörű nyitásról, valamint új női szerepekről ebben az időszakban még nem beszélhetünk. Ez utóbbiak – feleség, anya, háziasszony – csupán kiegészítést nyertek a honleányi ismeretekkel és feladatokkal. A cél az volt, hogy a lányokat felkészítsék arra, hogy leendő gyermekeiknek megfelelő édesanyjuk, háztartásuknak takarékos vezetőjük és férjüknek kellően értelmes feleségük legyenek.

A reformkori lánynevelésnek három színtere ismert. Az első a házi nevelés, mely alapvetően nagyon szűk réteg, az arisztokrácia kiváltsága volt. Jellemzője, hogy a család saját – többnyire német vagy francia – nevelőnőt fogadott a lánygyermek(ek) mellé, aki a földrajz, történelem, mitológia és természetrajz tudományába kalauzolta növendékeit. Ennél szélesebb hozzáférést biztosítottak a lánynevelő intézetek, melyek egyik színtere az apácarendek által fenntartott nőnevelde. A reformkori Magyarországon az angolkisasszonyok, az orsolyiták és a miasszonyunk rend irányítása alatt működtek ilyen iskolák. Az egyházi fenntartás mellett megemlítendőek a magánkézben lévő intézmények is. Ezek mind a pesti, mind a vidéki nemesi és polgárcsaládok lánygyermekei előtt megnyitották kapuikat. Érdemes megjegyezni, hogy akadtak szép számmal olyan magyar arisztokrata családok (pl. Brunszvik, Teleki, Jósika, Podmaniczky, Fiáth, Lónyai, Zichy), akik külföldi magániskolába írták lányaikat [5]. Hazai viszonylatban Vogelné és Felber Vencel, valamint Folnesics János Lajos [6] intézete mellett egy titokzatosnak tűnő nevelőnő, Tänzer Lilla iskolája is megjelenik. A neveldével kapcsolatban az elmúlt években e tanulmány szerzője is számos kutatást, forrásfeltárást végzett (ld. még [7]).

A kutatás fókusza tehát a reformkori magyar lánynevelés egy meghatározó, mégis kevésbé kutatott színterére, Tänzer Lilla lányneveldéjére irányul. A dolgozat röviden érinti az iskola pedagógiai és nevelési programját, a cél azonban a növendéki életpályák vázolása, rekonstrukciója. Az interdiszciplináris megközelítés – mely az egész kutatói folyam szemléletét meghatározza – egodokumentumokra (naplókra, levelekre, memoárookra, emlékkönyvekre) és kisebb mértékben korabeli sajtóforrásokra támaszkodva mutatja be, miként váltak a nevelde növendékei a korszak jelentős honleányaivá, hogyan alakult életpályájuk, s mindegyik milyen hatást gyakorolt az intézet szellemisége. A tanulmány egy készülő monográfia kivonata, ennél fogva – a terjedelmi kereteknek és az arányok figyelembevételével – a növendéki életpályáknak csupán rövid, a neveltetés és a felnőttlét főbb pontjainak összefoglalását közli.

2. Tänzer Lilla és intézete

A tanulmány eltekint attól, hogy a Tänzer-intézettel kapcsolatos részletes elemzést bemutassa, ugyanakkor a növendéki életpálya-rekonstrukciók értelmezéséhez elengedhetetlen, hogy az 1830-1840-es években működő lánynevelde pedagógiai és nevelési programjáról, valamint annak vezetőjéről rövid látképet nyújtson.¹⁹

Tänzer Lilla (1805–1857) családjáról ezidáig a legbősegebb forrásanyaggal Fónagy Zoltán levéltári-anyakönyvi kutatásai tudósítanak [7]. A Tänzer (Tenczer, Tanczer, Tencer, Lejte) család magyarrá asszimilálódott német családként Pesten élt. A családfő, Tenczer János a Károlyi-uradalom szolgálatában állt. A Károlyi családdal való kapcsolat – Fónagy és saját kutatásaink alapján – meghatározóvá vált abban, hogy a Tänzer Lilla által fenntartott lánynevelde (a korszak egyéb, hasonló iskoláival szemben) nem újsághirdetésekből kereste újabb növendékeit. A pesti intézet lassacskán minden kétséget kizáróan egy belső kör számára alapított és fenntartott intézményként működött, melynek összekötő kapcsa az említett Károlyi család lehetett.

Az 1830-as években létrehozott iskola célja nem merült ki abban, hogy növendékeit művelt hölgyekké nevelje, a több forrás által is idézett „kellemi nevelés” az elméleti tárgyak (történelem, földrajz, természetrajz) elmélyítése mellett mindezeknek a korszellemhez, a nemzetneveléshez [8] és honleányi ismeretekhez való keretezését is célul tűzte ki. A fenti tudományok mellett megjelent a hagyományosan a művelt hölgy ismeretei közé tartozó német és francia nyelv, a zene, a tánc és a festészet, de helyet kapott a magyar nyelvben, irodalomban és történelemben való jártasság megszerzése is. Az iskola emellett figyelmet fordított a növendékek pesti társasági életbe való bevezetésére. Ezt szerteágazó kapcsolatrendszere könnyen lehetővé tette, hiszen a korszak olyan szellemi nagyságaival állt kapcsolatban, mint Fáy András (1786–1864), Kossuth Lajos (1802–1894), Szemere Pál (1785–1861), Kölcsey Ferenc (1790–1838) vagy Wesselényi Miklós (1796–1850). A pedagógiai programnak a nyelvismeret, a művészetek és egyéb tudományos ismeretek mellett fontos eleme volt a gyakorlatiasságra szoktatás, a pontosságra nevelés (ennek mentén Tänzer Lilla szorgalmazta a lányoknál a naplórírást, ld. még [9] [10]). A nevelési eszmények között a korban nővéreként jelenik meg az érzelmi biztonság biztosítása, mely mind a nevelőnő, mind a növendékek írásos hagyatékaiban fellelhető (ld. még [11] [12]).

Az eddigi kutatások nyomán 1835 és 1844 között a lánynevelde tíz növendéke beazonosítható, akiknek életéről – mind ismertségük, mind az eddig fellelt források fényében – változatos mélységű információ áll rendelkezésünkre. Ennél fogva honleányi tevékenységük és életpályájuk feltárása sem tekinthető lezártnak

¹⁹ Az intézmény ennél hosszabb ideig működött, 1857-ig Tänzer Lilla, ezt követően Uhrl Józsa vezetésével [31]. A tanulmány csak az 1830-1840-es évek növendékeit veszi sorra.

(csakúgy, mint a jelenlegi növendéki névsor).²⁰ Az iskola első tanítványai között Kölcsey Ferenc unokahúgát, Kölcsey Antóniát (1821–1876) találjuk, aki 1835 és 1838 között tanult Tänzer Lillánál. Kölcsey Antóniát unokatestvére, Kölcsey Mária (1824?–?) váltotta az intézetben. Antónia után egy évvel, 1836-ban érkeztek Wesselényi Miklós „gyámlánykái”, Wersényi Katalin (1827–1864 után) és Wersényi Róza (1824–1894 után), akik meglehetősen hosszú ideig, 1847-ig tartoztak az iskola kötelékébe (feltehetően, tanulmányaik végeztével, mint nevelőnők is tevékenykedtek itt). Hozzájuk – újabb egy évvel később – az irodalmi szalont is vezető Bártfay László (1797–1858) és felesége, Mauks Josephine (1794–1860) gyámoltottja, Barthos Paulina (1819/1820–1852?) csatlakozott egy év erejéig. Az 1840-es évek első felében Fáy András rokona, Puky Katalin, Olsavszky Constantia (1829/1830–1858), Csapó Mária (1828–1896), Térey (Flekli) Mária (1826–1857) és Szendrey Júlia (1828–1868) voltak az iskola növendékei. A tanulmány következő szakasza áttekintést kíván nyújtani a növendékek neveltetéséről és kivonatot közöl honleányi tevékenységükről.

2.1. A krónikás: Kölcsey Antónia

Kölcsey Antónia Kölcsey Gábor (1794–1872) és Nagy Krisztina első gyermekeként 1821-ben látta meg a napvilágot Szatmárcsekén. Nagybátyja kapcsolatai révén 1835-ben került Tänzer Lilla intézetébe, ahol három esztendőt töltött. Kölcsey Antónia neveltetéséről, életéről – különösen az 1838 és 1844 közötti időszakról – naplója lapjairól nyerhetünk képet, melyet többen a magyar biedermeier regénynek tartanak, noha annak vezetése jóval prózaibb, s inkább didaktikai célú volt [10]. A nevelés- és olvasástörténeti kutatások számára a napló – a forráskritikai szempontokat is szem előtt tartva – általánosabb képet is nyújthat a vidéki nemesség neveltetéséről, ideértve a női identitáskeresés kérdéseit. Vagyis, hogy milyen belső konfliktusokat élhetett meg egy művelt honleány a nagyváros társasági életéből a „csendes házi körökbe” [13] való visszatértekor. Antónia későbbi életéről tudható, hogy honleányi kötelezségeinek teljes mértékben igyekezett eleget tenni. 1848 augusztusában, huszonhét évesen ment feleségül geleji Katona József tiszántúli református egyházkerületi főgondnokhoz, akitől három gyermeke (Clementine, Zsigmond és Ilona) született. Korszerű és alapos ismeretei okán gyermekeit otthon, Apán tanította. Egyik lánya, Clementine a 19. század második felében nőjogi publicista és zenekritikus lett. Az ő visszaemlékezései és a nyilvános szférában megjelent írásai megerősítik azt, a Kölcsey Antónia naplója alapján kirajzolódó képet, miszerint Antónia megfogadta mestere, Kölcsey Ferenc intelmeit, valamint a Tänzer intézetben nyert ismereteit és tapasztalatait. Takarékos háziasszonyként, művelt és engedelmes feleségként, gondos, a gyermekei neveltetését kézben tartó

²⁰ A tanulmányban szereplő születési és halálozási adatok esetén akadnak még pontosításra várók (ezek per- vagy kérdőjellel jelöltek), illetve ahol nem kerül semmi feltüntetésre az adott név első említésekor, az adatok nem ismertek.

édesanyaként élte életét: „*Kölcsey Ferenc tanítványa is, úgy nagy mesterének a nő hivatását illető tanai iránti hódolatból, mint saját hajlamát is követve: szerény visszavonultságban maradt, családjának élve, sok jót téve s körében mindenki által tisztelve s szeretetve*” [13].

2.2. A kevésbé ismert nőrokonok: Kölcsey Mária és Puky Katalin

Kölcsey Mária és Puky Katalin az intézet két olyan növendéke, akikről az eddigi kutatások alapján viszonylag kevés személyes forrás ad képet, s ezek az egodokumentumok sem tőlük, hanem valamely rokonuktól származnak. Ennél fogva rendkívül szubjektívek vagy leíró jellegűek, az intézeti évek utáni életükről keveset szólnak.

Kölcsey Mária Kölcsey János és Nagy Eszter²¹ gyermekeként látta meg a napvilágot Szatmárcsékén. A házaspárnak nyolc gyermeke (Mihály, Emília, Mária, Ignác, Zsigmond, Emília, Katalin és Kálmán)²² született. Mivel Mária személyes adatairól jelenleg kevés forrás tudósít, unokatestvére, Kölcsey Antónia naplójából tudhatjuk, hogy Mária váltotta őt Tänzer Lilla intézetében. A két lány nagyjából egykorú, Mária két-három évvel fiatalabb Antóniánál. A naplóról ekként számol be unokatestvére hazaérkezéséről: „*Mikor haza érkeztünk, Marit János bátyám' leányát már itthon találtam, ő néhány nappal azelőtt jött elő Pestről a' nevelőből. Mondhatatlan reménnyel vártam őt én! mennyi szép órát képzeltem vele tölteni, mint vágytam látni 's ölelni őt! És hogyan is ne? Én ki az idegennek is örültem, ki az idegent is szerettem mindég, hogy ne örültem volna százszor inkább néki, hogy ne szerettem volna százszor inkább őt, ki szinte testvérem? És ő engem váltott fel ugyan azon egy nevelőbe, esmerete azokat, kiket én esmertem, 's társalkodott velek*” [13]. A naplóból tudhatjuk azt is, hogy noha Kölcsey Mária kezdetben örömmel fogadta az Antóniával való találkozásokat, hamarosan visszahúzódombba vált. Ez különösen fájó volt Antónia számára, reményvesztett leírásaiból kitűnik, hogy abban bízott, Mari hazatérével újra átélheti, felelevenítheti a pesti éveket, ismerősöket, benyomásokat. A Pest és az intézet utáni vágy egyébként is áthatja a napló hangulatát, ami rámutat arra, hogy bár a vidéki nemesség is egyre szívesebben szorgalmazta a lánygyermekek magasabb szintű taníttatását, a művelt hölgyek számára a vidékre való visszatérés kevésbé hozott intellektuális megelégedést az átmenet éveiben (a tanulmányok befejezte és férjhezmenetel közötti időszakban). Máriával való kapcsolata mindvégig baráti, ám hullámozó maradt. Különös szeretettel ír arról, mikor a nevelőről beszélgettek: „*Most mi Marival fonókába szoktunk estve egymáshoz járni. Az estve is együtt voltunk. Illykor igen jól elmulatgatjuk magunkat, beszélgetvén, leginkább nevelőbeli időnkéből*” [13].

²¹ A három Kölcsey, János, Gábor és Mihály szintén lánytestvéreket, lázári Nagy Esztert, Krisztinát és Annát vette nőül.

²² A két Emília nem elírás, a Gábor Júlia által közreadott családfán két Emília nevű kislány szerepel. Feltehetően egyikük (vagy mindkettő) gyermekként hunyt el. Kölcsey János és Nagy Anna gyermekei között szintén két Emília nevű gyermeket tüntet fel a családfa [13].

Puky Katalin életéről talán még kevesebb forrás tanúskodik. Az, hogy a pesti lánynevelésben tanult egy forrás, Fáy András Wesselényi Miklósnak 1843 tavaszán írt levele tudósít. Ebben Fáy ekként fogalmaz: „*Puky Katicza rokonom, két évig volt Tánczereknél gyámlyánkáiddal nevelésben, s csak e napokban került haza. Nem győz betelni barátságaikkal, s nekem is kedves portékáim ezek a jó lelkek, kiket a Tánczer kisasszony, nem csak mint nevelőnőjök, hanem mint barátnőjök is, oly ártatlan tiszta kedélyben birt fölnevelni.*” [14] A levélből tudhatjuk tehát, hogy Fáy András anyai águ rokona 1841 és 1843 között járt Tänzer Lilla iskolájába. Szintén nagyon árulkodó mindaz, amit a levél a nevelőnő személyével és az iskola bensőséges hangulatával, Tänzer Lilla haladó pedagógiai érzékével kapcsolatosan megfogalmaz. A két növendék későbbi életpályájának vizsgálata további forrásfeltárásokat és kutatást tesz szükségsszerűvé.

2.3. A tragikus sorsú: Olsavszky Constantia

Olsavszky Constantia életéről sajtóforrásokból és nekrológokból kaphatunk látképet. Constantia 1829-1830-ban születhetett, pesti tanulmányait 1841 és 1844 között folytathatta. 1844-ben Fóton²³ feleségül ment az akkor huszonhat éves Érkövy Adolf (születési nevén Ploetz Vencel, 1818–1883) jószágkormányzóhoz, aki a Károlyi család szolgálatában állt. Constantia nővére, Mária (1809–1872) a szintén a Károlyi család kötelékébe tartozó jószágkormányzó, Burg Károly felesége lett. Horváth Csaba kutatásaiból tudható, hogy Érkövy 1840-től a Károlyiak főti uradalmának igazgatását vette át, majd 1848-tól a család Derékegyházára tette át székhelyét. A házaspárnak öt gyermeke – Kálmán, Adolf (1845), Tivadar (1846), Kornélia (1849) és Viktória (1856) – született [15]. Constantia egészségi állapota 1858 júliusára megromlott, kezelését Balatonfüreden kezdték meg, ahol azonban néhány nappal később elhunyt. Halálhíreről egy héttel ezután a Gazdasági Lapok és a Pesti Napló is beszámolt: „*Érkövy Adolfurnak, a „Falusi Gazda” szerkesztőjének neje, szül. Olsavszky Constantin asszony, f. hó 13-kán, Balaton-Füreden (...) a halotti szentségek fölvétele után, virágzó kora 29-dik, és példás házassága 14-dik évében, távol szeretteitől hirtelen elhunyt.*” Constantia alakjáról, műveltségéről Galgóczy Károly Érkövy Adolf felett mondott emlékbeszédében is megemlékezett, mint „*a legjobb, legkedvesebb, mívelt nők egyike*” [16].

2.4. Aki nevelőnőnek szegődött: Barthos Paulina

Barthos Paulina 1819/1820-ban Sátorajjáújhelyen született. Életéről a legbőségebb forrással Bártfay László naplója és annak kritikái kiadása szolgál [17]. A Kalla Zsuzsa által sajtó alá rendezett naplókából tudhatjuk, hogy mivel Paulina apja, Barthos András az 1830-as évek második felére súlyos betegséggel küzdött, s a család anyagi körülményei sem voltak kiegyensúlyozottak, egyre

²³ A pesti árvíz idején a Tänzer-intézetet Fótra.

égetőbbé vált lányuk sorsának rendezése. Mindebben a család Pesten élő barátai, Bártfay László és felesége Mauks Josephine segítségét kérte. Rájuk bízta Paulina öccse, János taníttatását is. Paulina 1836-tól egy évig folytatta tanulmányait Tänzer Lillánál, eközben a Bártfay család vendégszeretét élvezte. Az irodalmi szalont is fenntartó Bártfay László emlékkönyvvvel is megajándékozta Paulinát, mely hű lenyomata nem csupán Bártfayék, de a Tänzer intézet kiterjedt kapcsolati hálójának is. A családivá avanzsált kapcsolat váratlan fordulataként Paulina és gyámolítója titkos szerelmi viszonyba keveredett.

Az iskolai évet követően Paulina nevelőnői állást vállalt, bízva abban, hogy öccse jogi tanulmányait követően fedezni tudja a család megélhetését. Paulina nehezen viselte a nevelőnői állás viszontagságait, a korábbi pesti társasági életből való kiszakadást. Az 1840-es évek elején beleszeretett egy lengyel tisztbe, mely kapcsolat azonban nem teljesült be. Paulina levélben ekkoriban is tartotta a kapcsolatot egykori iskolatársnőjével, Kölcsey Antóniával. A lány elkeseredettségéről ekként számol be Antónia egy 1841. decemberi naplójegyzésben: *„Ma Barthos Paulinnak irtam. Ő engem utolsó levelében szép bizodalmaival ajándékozza meg, 's megvallá mi tevő őt egy idő óta olly bussá hogy én is észre venném levelein. Szegény Pauline! Ő egy lengyel főhadnagyot szerete, – ez is őt. Anyja ki lengyel nő, 's Majorné is, igen örült ennek 's mikor már minden elvolt határozva hogy ösze keljenek, a' Hadnagy Lembergi agg bátyja maga házasodott meg, 's nem fizet le a' biztosítékot, mi a' katonáknál szükséges. Pedig e' bátyjától várt ő mindent, mert maga szegény. Paulinnak el kelle válni jegyesétől, 's ez őt igen elbusítá egy időre”* [13].

2.5. A gyámlánykák: Wersényi Katalin és Róza

Wesselényi Miklós apai szerepéről és gyermekei életéről Kárpáti Attila István kutatásai jelentik a legfőbb bázist, aki Wesselényi leveleinek közreadásával a Tänzer Lillával folytatott – német nyelvű – levélváltások vizsgálatát is lehetővé teszi (ld. még [18] [19]). Wersényi (Versényi) Katalin és Róza a korabeli levelezésekben (mint ahogy a fentebb idézett Fáy András levelezésben is látható) Wesselényi gyámlánykaiként szerepelnek, azonban tudvalevő, hogy a két lány az árvízi hajós házasságon kívül született gyermeke (Róza Molnár Borbálától, Katalin Szántó Zsuzsannától született), akiknek neveltetésére apjuk különös figyelmet fordított. Katalin és Róza együtt, 1836-ban kerültek a pesti lánynevelőbe, ahol viszonylag hosszú ideig – Róza házasságáig Reinagel Richárdal – maradtak is. A fenti életpályák mentén már jól kirajzolódik, hogy a növendékek legfeljebb három évig tartózkodtak a nevelőben, ami azt sejteti, hogy a Wersényi-lányok esetleg nevelőnői-tanítói szerepet is betölthettek itt. Különösnek hat, de a források mentén Katalin és Róza 1847 után nem ápoltak aktív kapcsolatot egymással. Rózáknak két gyermeke, Richárd (1848) és Malvin (1849) született. Halálának időpontja nem egyértelmű, azonban egy Jókai Mórtól származó, neki szóló dedikáció 1894-es dátumot tüntet fel, ennek alapján a hetvenedik életévét bizonyosan megélte. Róza

húga nem ment férjhez. Katalin 1847-ben Wesselényi Miklós társaságában hazaköltözött Zsibóra, ahol apja haláláig annak gondját viselte mint ápolója és segédje. Wesselényi halála után Újnémethen volt földbirtokos. Halálának időpontja ugyancsak nem egyértelmű, mivel apja elvesztését követően költözködött is, ezért halála egészen bizonyosan 1864 utánra datálható.

2.6. A legismertebb és barátnője: Szendrey Júlia és Térey (Flekl) Mária

Az 1840-es évek Tánzer-növendékei között kettőt is találunk, akik a század második felében saját jogon is nevet szereztek maguknak a kortársak körében. Egyikük Szendrey Júlia, aki a Károlyi család gazdatisztje Szendrey Ignác (1800–1895) és Gálovics Anna (1806–1849) első gyermekeként látta meg a napvilágot. A pesti neveldebe 1840 és 1844 között járt, ami meghatározó élményként jelenik meg naplójában [20] és életében, hiszen a kulturális tér, a művelődés, az irodalmi, zenei és színházi élet pezsgése vonzotta a keszthelyi születésű Szendreyt. Emellett a város, mint a média fellegvára is felsejlett, ahol a korabeli lapok és folyóiratok legnagyobb része megjelent. Gyimesi Emese, Ratzky Rita [21] és mások kutatásai mentén Szendrey életpályája már viszonylag pontosan rekonstruálható, mind a Petőfi Sándorral (1823–1849) kötött házassága, mind az azt követő csaknem húsz év viszonylatában. Első házasságából Petőfi Zoltán (1848–1870), Horvát Árpáddal (1820–1894) kötött házasságából pedig Attila (1851–1873), Árpád (1855–1887), Viola (1857) és Ilona (1859–1945) született. Szendrey Júlia híres volt extravaganciájáról, a magyar George Sandként is emlegették, szivarozott, haját rövidre vágatta és nadrágot viselt. Második házassága idején fordította Hans Christian Andersen meséit magyarra, gyermekeit művelte (ennek egyik lenyomata a Tarka Művek nevű lap, melyet fiai szerkesztettek a családi krónikák rögzítése céljából). Versei, naplórészletei már életében megjelentek, azonban a korabeli közhangulat elfordult tőle, amiért a gyászév letelte előtt hozzámert Horváthoz. Szendrey Júlia 1868-ban méhrákban hunyt el, gyermekei közül egyedül Ilona élte meg az öregkort.

Szendrey Júlia naplójában – főként annak első felében – gyakorta megjelenik Térey Mari neve vagy a tőle érkezett egy-egy levélrészlet. A két hölgy iskolatárs volt Tánzer Lillánál, s az iskolaévek után is tartották a kapcsolatot. Az eredetileg Flekl Mária néven született Mária apja, Flekl (Térey) Gábor (?–1848) a Károlyi család nagykárolyi jószágkormányzója (Szendrey Ignác felettese) volt. A család 1846-ban kapott nemesi rangot, s ekkor vették fel a Térey nevet. Ezt követően is élénk társasági életet éltek Nagykárolyban. Szendrey és Petőfi az 1846-os nagykárolyi megyebálon ismerkedett meg egymással, Térey Mária pedig aktív támogatója és ösztönzője volt szerelemük beteljesedésének. Ez többek között saját szerelmi vívódásának is betudható, hiszen családja megtiltotta az akkor még szárnyait

bontogató zeneszerzővel, Ábrányi Emillel (1822–1903) való kapcsolatát.²⁴ Térey 1849 őszén Kováts Eduárdhoz (1823–1898) ment feleségül.

2.7. Az irodalmi úttörő: Csapó Mária

Csapó Mária Csapó János ügyvéd és Csajághy Erzsébet gyermekeként született. Személyével kapcsolatban Török Zsuzsa [22] kutatásaiból tudhatjuk a legtöbbet. Anyja révén a korszak meghatározó íróival rokoni kapcsolatban állt. Egyik nagynénje, Csajághy Laura (1825–1882) Vörösmarty Mihály (1800–1855), míg másik nagynénje, Csajághy Júlia (1818–1885) Bajza József (1804–1858) felesége volt. Öt testvére (Pál, Etelke, Vilma, Hermina és Gizella) közül az irodalmi kánon Etelkét (1829–1845) mint Petőfi Sándor szerelmét említi. A Csapó család élénk társasági-irodalmi életet tartott fenn pesti otthonában, a ház gyakori vendége volt Deák Ferenc, Szemere Pál és Mária keresztapja, Fáy András is. Neveltetéséről kezdetben anyja gondoskodott: „*édes anyám szép történetei s tündérmeséi, s a nemzeti színház előadásai is járulván, hova anyám bennünket is gyakran elvitt*” [23], azonban tizenhárom évesen őt is intézményes keretek között taníttatták tovább. A legtöbb növendékkel ellentétben, Mária nem volt bentlakója Tánzer Lilla intézetének. Dajkája, Juli naponta kísérte el őt tanulmányai folytatásának helyszínére. Két évvel később, tizenöt éves korában feleségül kérte őt Vachott Sándor (1818–1861). A lánykérést követően rövid ideig még a növendékek között találjuk, mert – mint írta – „*egy ideig azért még járni fogok az intézetbe, mivel még is csak be kell, hogy fejezhessem kezdett tanulmányaimat*” [23]. A házaspárnak három gyermeke (Károly, Erzsébet, Ida) született. Az 1848/1849-es szabadságharc és forradalom új helyzetet teremtett a család életében. A szabadságharcot követően Vachottot elfogták, 1850-ben történt szabadulását követően 1852-ben ismét elfogták. Börtönbüntetése alatt megőrült, s 1861-ben Schwartzner Ferenc elmeorvosintézetében elhunyt. Mindezen tragédiák közepette, mintegy a családfenntartói szerepbe kényszerülve lépett Csapó Mária irodalmi pályára. Első írásai az 1850-es évek második felében jelentek meg. Szerkesztője volt a Remény zsebkönyvnek (1858), az Anyák hetilapjának (1861), a Szünóráknak (1862), a Magyar Gazdasszonyok hetilapjának (1863–1865), a Gyermekvilágnak és az Ifjúsági Könyvtár sorozatnak. Fordítói tevékenységéhez kapcsolódik J. F. Cooper regényeinek magyar nyelvre ültetése. Az irodalmi kánon a magyar gyermekirodalom megteremtőjeként tartja számon.

²⁴ Érdekes, hogy Ábrányi Emil második felesége Kölcsey Antónia lánya, Katona Clementine lett, akit 1879-ben vett nőül.

3. Néhány szó az egodokumentumok jelentőségéről

A nőnevelés-történeti kutatások – bármely történelmi korszakot is tekintjük – módszertani apparátusa és forrásanyaga meglehetősen sokszínű és gazdag, épít az inter- és multidiszciplinaritásra, a multiperspektivikus szemléletmódra (pl. [5] [6] [24] [25] [26]). A jellemzően kvalitatív kutatómódszertan a dokumentumelemzés [27] és a tartalomelemzés [28] [29] módszerével, forráskritikai megközelítést alkalmazva elemzi a primer forrásokat. E megközelítés különös körülményt igényel az egodokumentumok elemzése és értékelése kapcsán. [30]

A nőtörténeti, nőnevelés-történeti kutatások jelentős forrásanyagai közé tartoznak az egodokumentumok. Ezeknek a kútfőknek a beemelése új szemléletet hozott a történeti kutatásokba, hiszen addig feltáratlan, a mikrotörténeti kutatások számára – ma már számos nőtörténeti kutatás által bizonyítottan – nélkülözhetetlen adatokat közölnek. Míg a naplók, levelezések, memoárok (emlékkönyvek) korábbi megítélésének és kutathatósági kérdésének homlokterében az ezekben közölt információk igazságérték-vizsgálata is hangsúlyosan megjelent, a kétezres évektől kezdődően a történeti-kutatói narratíva afelé fordult, hogy ezek a kútfők olyasmiről tudósítják az utókort, amiről más források nem szólnak [31], s ezek segítenek minket hozzá egy emlékfoszlányokból összeállított makronarratíva megismeréséhez [32].

Tänzer Lilla intézetének története, pedagógiai és nevelési programja, a növendéki névsor összeállítása szinte kivétel nélkül naplók, memoárok és levelezések mentén valósulhat meg. A sorok között megbújó, sokszor rejtett információk, név-elejtések sok esetben tartanak számot mélyebb kutatásra, a kapcsolati hálók felfejtésére. Többek között ekként derült fény arra is, hogy Kölcsey Antónia mellett unokaestvére, Mari is a Tänzer-intézet növendéke volt, illetve a levelek, naplóbejegyzések segítségével az is azonosíthatóvá vált, hogy a növendékek hozzávetőlegesen mikortól és mennyi ideig voltak az iskola tanulói. Ahogy a tanulmány elején is történt rá utalás, a sajtó nőtörténeti vizsgálata a Tänzer-intézet 1830-1840-es évekbeli működéséről nem tud képet nyújtani.²⁵

4. Összegzés

A tanulmány Tänzer Lilla lánynevelőjének működésébe és az 1830-1840-es évek növendékeinek honleányi életpálya-rekonstrukciójába kívánt betekintést nyújtani. Az életpályák vizsgálata kapcsán jól látható, hogy a nevelő egy belső kör, a Károlyi családhoz kapcsolódó nemesi családok lánygyermekének taníttatására, honleányi feladatokra való felkészítésére hozták létre. A lányok nagyjából 13-17 éves koruk közötti időszakban töltötték el 1-4 évet az iskolában, az alábbiak

²⁵ Az 1850-es évek sajtójában már találunk felhívást az intézetbe való felvételre [33].

mentén: Kölcsey Antónia (1835–1838), Wersényi Katalin és Róza (1836–1847?), Barthos Paulina (1837–1838), Kölcsey Mária (1838–1841), Puky Katalin (1841–1843); Olsavszky Constantia (1841–1844), Csapó Mária (1840–1843), Térey Mária (1840–1844), Szendrey Júlia (1840–1844).

A tanulmányban bemutatott életpálya-rekonstrukciók mentén kirajzolódik, hogy ugyan mind az 1830-as, mind az 1840-es évek növendékei alapos, a korban divó nemzeti értékeket magába foglaló pedagógiai program mentén sajátították el a honleányi ismereteket, az egyéni életutakban – a hasonlóságok mellett – már a kutatás jelen fázisában néhány különbségre is rámutathatunk. Az 1830-as évek növendékei (Kölcsey Antónia és Mária, Wersényi Róza és Katalin, Barthos Paulina, Olsavszky Constantia) alapvetően a „csendes házi körökbe” visszavonultan élték életüket. Hárman közülük (Kölcsey Antónia, Wersényi Róza, Olsavszky Constantia) családanyaként kamatoztatták tudásukat, beteljesítve a honleányi princípiumot, gondoskodva gyermekeik tanításáról. Ketten (Wersényi Katalin és Barthos Paulina) – szintén a magánszférában maradván – segítői feladatot vettek magukra. Paulina mint nevelőnő helyezkedett el, Katalin pedig apja segédjeként, ápolójaként tevékenykedett annak haláláig. Egy növendék (Kölcsey Mária) későbbi életéről egyelőre nem áll rendelkezésre közölhető információ.

Az 1840-es évek növendékei (Szendrey Júlia, Térey Mária, Puky Katalin, Csapó Mária) tekintetében az anyaság, a honleányi eszmények átadása szintén termékeny talajra hullott, azonban a társasági-irodalmi életben, a művelődés terén (Puky Katalin kivételével) jelentősebb szerepet vállaltak. Szendrey Júlia és Csapó Mária már kiléptek a magánszférából, noha indíttatásuk és társadalmi megítélésük némiképp különbözött egymástól (érdekes módon, emlékeztetik ugyanakkor éppen ezzel fordítottan arányos). Szendrey Júlia már Petőfi Sándorral való házasságkötése idején publikált, jelentősebb verseit, fordításait azonban már a Horvát Árpáddal való házassága idején adta közre. A társadalmi megítélése az elmúlt évszázadokban – s saját korában is – hullámzó volt. Csapó Mária kényszerűségből, családfenntartóként való működése okán lépett a nyilvános szférába, kortársai, a társasági ismertsége támogatón állt e tevékenységéhez [22].

A feltáró kutatás további érdekessége, hogy Kölcsey Antónia ugyan nem lépett nyilvános térbe, krónikásként számos adalékot biztosít a neveldével kapcsolatos további elemzésekhez. Jó honleányként ő maga biztosította gyermekei számára a megfelelő tanítást. Lánya, Clementine pedig a 19. század második felének publicistájává vált, aki saját és álnéven kelt írásaiban a nők egyetemi tanulmányainak előmozdításával, a női művelődés kérdésével is foglalkozott.

A tanulmány betekintést kívánt nyújtani Tänzer Lilla lánynevelőjének működésébe, s a növendékek életpálya-rekonstrukcióival igyekezett rávilágítani az intézmény nevelési programjának hatására a növendékek életére. Az életpálya-rekonstrukciók e tekintetben még nem teljeseek, a bemutatás a tanulmány terjedelmi kereteinek megfelelően, az arányos leírások figyelembevételével történt.

Irodalomjegyzék

- [1] Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Franklin Társulat, Budapest, 1888. <https://tinyurl.hu/BNZ2> / [2025.11.19.]
- [2] Borbíró Fanni: „A nő szüli ugyan a férfiút, de alkotja a törvényt”. A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon. Árkádia, 2011. évf., 4. sz., 2011. <https://tinyurl.com/et7sw3p4> [2025.11.19.]
- [3] Fehér Katalin: Leánynevelésünk és a felvilágosodás kori magyar sajtó. Magyar Könyvszemle, 115. évf., 2. sz., 1999, 231–241.
- [4] Maisch Patrícia: A folyóiratok szerepe a 19. századi hazai (nő)irodalmi vitákban: Az első nővita a Tudományos Gyűjteményben. In: András Hanga – Lips Adrián (szerk.): Kommunikációs terek 2018. DOSZ-T3 Kiadó, Budapest-Sepsiszentgyörgy, 2018, 137-147.
- [5] Virág Irén: Nőnevelés – arisztokrata tradíciók. Iskolakultúra, 2010, 3. sz., 2010, 58–73.
- [6] Kéri Katalin: Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással). Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.
- [7] Fónagy Zoltán: „Minden nevelőnők mintája” – Az ismeretlen Tenczer Lilla és nevelőintézete. In: Kovács Ida – Sidó Anna (szerk.): Museum Super Omnia. Tanulmányok E. Csorba Csilla születésnapjára. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2022, 207–214.
- [8] Kereszty Orsolya: Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon 1867–1918. Edition Nove, Budapest, 2011.
- [9] Gyáni Gábor: A nő élete – történelmi perspektívában. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020.
- [10] Maisch Patrícia: A lánynevelés lenyomatai 19. századi női naplókban. In: Ács Marianna – Czeferner Dóra – Pusztafalvi Henriette - Takács Zsuzsanna Mária (szerk.): „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéről. Kronosz Kiadó, Pécs, 2019, 145–159.
- [11] Kárpáti Attila István: Wesselényi Miklós, az apa. Fons, 24. évf., 1. sz., 2017, 109–140.
http://www.epa.hu/03300/03304/00077/pdf/EPA03304_fons_2017_01_109-140.pdf [2025.11.19.]
- [12] Gyimesi Emese: Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában. MTA Lendület Magyar Családtörténet Kutatócsoport, Budapest. 2019.
- [13] Gábor Júlia (szerk.): Kölcsey Antónia naplója. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. <https://mek.oszk.hu/04900/04914/html/index.htm> [2025.11.019.]
- [14] K. Papp Miklós (szerk.): A B. Wesselényi család zsidói levéltárának irodalmi kincsei. II. Történeti Lapok, 1874. évf., 17. sz., 1874.

- [15] Horváth Csaba: Az (Érkövy-) Mühr-Fellner-villa. <https://rakospalotaanno.hu/2019/09/27/az-erkovy-villa/> [2025.11.19.]
- [16] Galgóczy Károly: Emlékbeszéd Érkövy Adolf felett. In: Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéddek (1884–1885), 1884. https://real-j.mtak.hu/633/1/EMLEKBESZ_002_1884_1885.pdf [2025.11.19.]
- [17] Kalla Zsuzsa: Bártfay László naplói. Ráció Kiadó, Budapest, 2010.
- [18] Fónagy Zoltán: „Hogy gyermekeimmel lehetek, kipótól minden egyebet” – Wesselényi Miklós apai szerepben. https://mindennapoktortene.blog.hu/2020/03/31/_hogy_gyermekeimmel_l_ehetek_kipotol_minden_egyebet_wesselenyi_miklos_apai_szerpben [2025.11.19.]
- [19] Merényi-Metzger Gábor: Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. Valóság, 59. évf., 9. sz., 2016. https://epa.oszk.hu/02900/02924/00045/pdf/EPA02924_valosag_2016_09_024-029.pdf [2025.11.19.]
- [20] Szendrey Júlia: Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Genius Kiadó, Budapest, 1930.
- [21] Szendrey Júlia: Családi levelek. Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2018.
- [22] Török Zsuzsa: A nemzet özvegye. Vachott Sándorné írói pályája. https://irodalomismeret.hu/files/2019_1/torok_zsuzsa.pdf [2025.11.19.]
- [23] Vachott Sándorné: Rajzok a múltból. Emlékiratok. https://real-eod.mtak.hu/8000/2/MTA_Konyvek_867500_3.pdf [2025.11.19.]
- [24] Pukánszky Béla: A nőnevelés története. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.
- [25] Sanda Dániel István: A hazai női szakképzés kezdetei a református egyház kebelében. In: Pap Ferenc – Szetey Szabolcs – Fehér Ágota (szerk.): Tehetséggondozás és református szellemiség. Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, Nagykőrös, 2025, 48–56.
- [26] Zsuhárné Stummer Krisztina: A hazai női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélése a 20. század első felében, sajtótermékek tükrében. Doktori (PhD) értekezés. PTE OTNDI, Pécs, 2024.
- [27] Kéri Katalin: Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Műszaki Kiadó, Budapest, 2001.
- [28] Szabolcs Éva: Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásából. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományi Tanszék, Budapest, 1995.
- [29] Frank Tamás – Valentné Albert Éva: Tartalomelemző szoftverek alkalmazásának első lépései a történeti kutatásban. In: Molnár György –

- Holik Ildikó Katalin (szerk.): A múlt értékei és a jelen kihívásai a szakmai pedagógusképzésben. Óbudai Egyetem, Budapest, 2025, 403–415.
- [30] Sanda István Dániel: Az iskola-egészségügy és a tanulási környezet korszerűsödése Magyarországon - a századforduló körüli évtizedekben. *Pedagógia történeti Szemle*. 2. 3-4. 2016. 86-105.
- [31] Gyáni Gábor: Az ego-dokumentumok történetírói haszna. *Bárka*, 2019. évf., 3. sz. <https://tinyurl.hu/xXHI/> [2025.11.19.]
- [32] Szűts-Novák Rita: A mikrotörténelem szerepe a neveléstörténet-írásban: Imre Sándor (1877-1945) emlékezete. In: Karlovitz János Tibor – Torgyik Judit (szerk.): *Reflexiók néhány magyarországi pedagógia-releváns kontextusra*. International Research Institute sro, Komárno, Szlovákia, 2020, 19–25. [2025.11.19.]
- [33] Maisch Patrícia: Egy elfeledett pedagógusnő, Uhrl Józsa. In: Bocsi Veronika – Csók Cintia (szerk.): *XXIV. Országos Neveléstudományi Konferencia Absztraktkötet*. MTA PTB, DE GYGYK, DE BTK NMI, Debrecen, 2024, 356.